

Orden og kaos

JERNALDERSEMINAR 24. 9. 2021 kl. 9-18

Kulturmuseet i Vejle, Spinderigade 11E, 7100 Vejle

Lokale: Pakkeriet, Spinderihallerne

Foto: Esben Klinker Hansen, Vejlemuseerne

Orden og kaos i jernalderen er det overordnede emne for årets jernalderseminar. Seminaret er delt ind i tre temaer, og skal ses som en inspiration for museums- og universitetsverdenen. Vi bruger husenes og landsbyernes udvikling som den centrale markør for samfundsudvikling og forandring. Derfor er det relevant at diskutere både perioder med orden, lang og stabil kontinuitet samt perioder med kaos, hurtige forandringer og brud. I fællesskab omsætter vi stolpehuller til en dybere forståelse for jernalderens samfund. Forskellige katalysatorer bidrager til en hurtig samfundsforandring eller er med til at fastholde en stabil struktur. Roden til både orden og kaos i jernalderen kan for eksempel være klimaforandringer, ufred, religion, og nye

teknologier eller afgrøder, men det kan også være velfungerende strukturer i samfundet, arvet og stabilitet, der bliver værnet om. Jernalderens landsbyer med lang kontinuitet er et godt sted at undersøge disse emner. De mange stolpehuller kan både ses som udtryk for orden og kaos, men med seminaret ønsker vi også at tage forståelsen skridtet videre ved at undersøge andre emner relateret til netop orden og kaos. Seminaret favner både ny teoretisk viden, metodiske landvindinger og den viden, som de mange udgravninger af jernalderens landsbyer konstant forøger. Seminaret er delt ind i tre overordnede emner:

- Det første tema tager udgangspunkt i teoriens og metodikkens verden samt stand der forskning i forhold til jernalderbebyggelsen i dansk arkæologi.
- Det andet tema tager udgangspunkt i den orden, som vi ofte ser i stolpehuller og husenes udvikling gennem jernalderen.
- Det tredje tema tager udgangspunkt i kaos – og forsøget på at skabe orden via riter, kult og ofringer.

Seminaret byder på en stribe dygtige forskere fra den danske museums- og universitetsverden og foregår på dansk. Vi opdaterer løbende programmet på vores hjemmeside.

vejlemuseerne.dk/arrangementer/jernalderseminar/

Deltagelse koster 250 kroner (125 for studerende). Billetter kan købes via vores hjemmeside.

Vi glæder os til at se jer til en spændende dag helliget jernalderens orden og kaos!

Bedste hilsner Mads Ravn, Nanna Kirkeby & Katrine Balsgaard Juul

Program

9.00-9.45:

Formiddagskaffe og mulighed for at besøge Kulturmuseets udstillinger, der blandt andet byder på en særudstilling om Egtvedpigen og en masse fantastiske fund fra Vorbasse.

9.45-12.00:

Session 1 – et teoretisk og metodisk udgangspunkt

Moderator: Mads Ravn

9.45-9.55

Mads Ravn, Vejlemuseerne: Velkommen til seminaret

10.00-10.15

Per Ethelberg, Museum Sønderjylland: Mellem angler og jyder ved Kassø

Efter 150 km søgegrøft og 2 års udgravninger kan vi nu begynde at ane konturen af bebyggelsesudviklingen i romersk jernalder og ældre germansk jernalder ved Kassø. Der kan erkendes tre hovedfaser i bebyggelsen, som er domineret af såvel forskellige hustyper, gårdtyper som forskelligartede gravskikke.

Til sammen repræsenterer de et betydeligt mere nuanceret bebyggelsesbillede end det vi ellers kan erkende, når vi laver undersøgelser i en mere snæver kontekst.

10.20-10.35

Helene Agerskov Rose, Zentrum für Baltische und Scandinavische Archäologie (ZBSA): Jyske tuegravpladser og hvordan forandringer i materiel kultur kan lede til en absolut kronologisk rammedatering af den førromerske jernalder.

Den førromerske jernalder kronologi hviler i høj grad på typologiske studier af genstandsmateriale fra tuegravpladser, hvorimod absolutte dateringer fra perioden er en undtagelse. Et nyt studie har for første gang 14C dateret et stort antal tuegrave fra tre udvalgte lokaliteter; Årupgård, Årre og Søhale. Ved at benytte Bayesiansk kronologisk modellering kan dateringerne belyse forandringer i den materielle kultur og lede til en absolut kronologisk rammedatering af den førromerske jernalder.

10.40-10.55

Jesper Hansen, Odense Bys Museer: Bebyggelsesorganisering i "Danmark" 200-1200 e.Kr. – sammenhænge på tværs af regionale forskelle

Forskning i dannelsesprocessen af de strukturer, der endnu kendetegner store dele af det rurale Danmark, har i mere end hundrede år spillet en central rolle i dansk arkæologi.

I dette bidrag zoomer vi ind på overordnede landskabsorganisatoriske processer og strukturer med arkæologiens, kartografiens, og stednavneforskningens øjne.

Et særligt fokus knytter sig til ejerlav og herreder, og der vil blive argumenteret for, at disse enheder, som permanente geografiske størrelser, kan følges tilbage til indgangen til yngre jernalder og perioden omkring år 600.

11.00-11.15

Torben Egeberg, ARK-Vest: - Selvgroet og struktureret bebyggelse i ældre germansk jernalder i Ringkøbing-området

Præsentation af bebyggelser fra Ringkøbing-området. Her har udgravninger siden 2003 afdækket to vidt forskellige, til dels samtidige bebyggelsesformer, beliggende 300 m fra hinanden i samme topografi, i henholdsvis Mejlby og Rindum.

I Mejlby finder vi således to rækker gårde, udlagt over en 1 km lang strækning. Bebyggelsesstrukturen kan karakteriseres som selvgroet. Etablering sker i yngre romersk jernalder med fortsat bebyggelse i germansk jernalder, vikingetid og middelalder.

I Rindum godt 300 m fra den selvgroede bebyggelse i Mejlby oprettes i ældre germansk jernalder en stramt struktureret række af gårde. Denne bebyggelse er fortsat i brug ind i yngre germansk jernalder, men nedlægges så og dele af området overgår til dyrkning med ard.

Ringkøbing-områdets dualisme i bebyggelsesformer i ældre germansk jernalder har hidtil kun været fragmentarisk erkendt, men kan vise sig at have større geografisk gyldighed. Udvalgte bebyggelser i Vest- og Syddjylland forsøges derfor inddraget for at undersøge denne problemstilling foreløbigt.

11.20-11.35

Niels Algreen Møller, Museum Thy: Orden i hverdagen. Om den interne organisering af den enkelte bebyggelse ud fra både praktiske og sociale hensyn

I Sydvestjylland opstår der i løbet af ældre jernalder et behov for regulering af det sociale rum i bebyggelserne efterhånden som de tidligere spredte gårdsanlæg samles i større bebyggelsesenheder. Oplægget vil kort beskrive den overordnede bebyggelsesudvikling i ældre jernalder med udgangspunkt i en undersøgelse af bebyggelserne på Varde Bakkeø dernæst fokusere på hvad struktureringen af det sociale rum i forskellige bebyggelsestyper kan fortælle om de sociale enheder i ældre jernalders lokalsamfund.

11.40-12.00 Diskussion

12-13:

Frokost og mulighed for besøg på Kulturmuseet i Vejle

Frokosten serveres i Spinderihallernes café.

13.00-15.00

Session 2 - orden eller kaos i stolpehuller

Moderator: Katrine Balsgaard Juul

13.00-13.15

Katrine Balsgaard Juul, Vejlemuseerne: Jelling før Jelling – byggeboom, udvikling og afvikling i jernalderens Jelling

I 2016-2017 udgravede Vejlemuseerne et klassisk stolpehulshelvede med 20.000 anlæg i udkanten af Jelling. De mange anlæg stammer fra en jernalderlandsby med en foreløbig datering til 250-550 e.Kr. I samspil med de mange andre jernalderlandsbyer i området har udgravningen ved Grangaard Allé et stort forskningsmæssigt potentiale med de foranderlige landsbyer som udgangspunkt for samfundsforståelse i det 1. årtusinde. Gårdsenhedernes og landsbyernes skiftende dynamik og størrelse vidner om perioder med byggeboom, udvikling og afvikling i Jelling.

13.20-13.35

Mads Leen & Pernille Kruse, Museum Sønderjylland: Kontinuitet og diskontinuitet på de store jernalderboplader med udgangspunkt i en serie C14-dateringer

Med udgangspunkt i undersøgelserne af to relativt store planområder i Haderslev kommune vil vi vise eksempler på kontinuitet og diskontinuitet i bebyggelser fra yngre romersk og ældre germansk jernalder. Fælles for bopladerne er et brat ophør i bebyggelsesaktiviteterne i midten af det 6. årh. e.kr.

13.40-13.55

Anna Beck, Museum Sydøstdanmark: Orden i kaos? Sidste nyt fra Vorbasse

Siden udgravningerne omkring Vorbasse afdækkede sporene af en kontinuerlig bebyggelsesudvikling fra førromersk jernalder op til den landsby vi kender i dag, har lokaliteten fungeret som et centralt referencepunkt i bebyggelsesarkæologien. Kun dele af materialet har tidligere været fremlagt, men de fleste kender til den gængse tolkning af faserne i bebyggelsens udvikling. Det omfattende bebyggelsesmateriale står nu endelig foran at skulle samles og gøres klar til publikation. Men hvad sker der, når man ser på lokaliteten med nye øjne? I oplægget vil jeg præsentere de tanker og teorier, samt diskutere valg og fravalg i forbindelse med arbejdet med at finde (en ny?) orden i det kaos, som stolpehullerne tegner.

14.00-14.15

Rasmus Birch Iversen, Moesgaard Museum: Orden i rækkerne og brud på traditionen - Hummelure landsbyen og den østjyske huskronologi

Arbejdet med udredningen af Hummelurelandsbyen, udgravet i 2009-2012, blev startskuddet til et forsøg på at etablere en østjysk huskronologi for yngre romersk og germansk jernalder med afsæt i det bearbejdede materiale fra Nørre Snede (Holst 2004). Første forsøg blev præsenteret i 2017 (Laursen & Holst 2017) men efterfølgende I4C-analyser har sammen med et forøget materiale vist, at der var behov for en justering af denne hustypologi. En sådan foreligger nu sammen med en publicering af landsbyen (Laursen & Iversen 2020). De naturvidenskabelige dateringer har vist, at begyndelsen af tredje århundrede og slutningen af sjette og/eller syvende århundrede stort set mangler i den østjyske bebyggelsesbillede. Den første lakune understøttes af nye dateringer af det midtjyske gravmateriale (Iversen i tryk), og der lægges derfor op til en diskussion af årsagerne til disse tilsyneladende kontinuitetsbrud: Skal vi genoptage fænomener som klimakriser og pandemier som reelle forklaringer på brud og forandringer i jernalderen?

14.20-14.35

Kent Otte Laursen, Vejlemuseerne: Frydenlund ved Vejle: Stolpehulskaos og bebyggelsesstruktur i Bredal-høvdingens opland

Store parcelhusudstyknings i udkanten af byerne fører ofte til store udgravninger af jernalderbebyggelse med massive mængder data i form af tusindvis af stolpehuller og hundredvis af konstruktioner. Udgravningerne ved Frydenlund ligger blot 1,5 km fra den rige kammergrav ved Bredal, og det er derfor oplagt at forsøge at koble bebyggelse og høvdingegrav. Store dele af Frydenlundbebyggelsen kan bedst beskrives som en klyngelandsby, med flerfasede gårde anlagt på små bakker adskilt af fugtige lavninger, hvilket slører konturerne af gårdens struktur. Andre dele består af mere veldefinerede gårdspladser. Især én kan fremhæves som en mulig høvdingegård. Men hvornår kan man overhovedet tale om en høvdingegård? Og er det netop Bredal-høvdingen, der boede i Frydenlund? Svaret afhænger både af vores teoretiske modeller af jernaldersamfundets politiske organisering og den tilgængelige viden vi har om bebyggelsen i landskabet.

14.40-15.00

Lars Egholm Nielsen, Nordjyske Museer: Sdr. Tranders bopladsen ved Aalborg Øst

Undersøgelsen har afdækket det meste af en stor bebyggelse med kulturlag fra ældre jernalder hvor flere af faserne i førromersk og ældre romersk jernalder er en regulær rækkelandsby. Bebyggelsen ændrer karakter ved overgangen til yngre romersk jernalder og ses som spredt bebyggelse indtil den ophører i starten af yngre germansk jernalder. Der er undersøgt 191 huskonstruktioner hvoraf ca. $\frac{3}{4}$ er fra ældre jernalder. Sammen med den yngre del af bopladsen blev der også undersøgt en gravplads med 22 jordfæstegrave og 12 brandgrave fra perioden yngre romersk jernalder til ældre germansk jernalder. Sammen med bopladsen fra ældre jernalder blev der udgravet 2 opsigtsvækkende skeletgrave fra ældre førromersk jernalder, hvor den ene ser ud til at være en henrettet mand.

Både bopladsen og gravpladsen er dele af et større kompleks som løbende er blevet undersøgt gennem de sidste 20 år vest for Sdr. Tranders. Der er således i alt undersøgt omkring 420 bygninger hvoraf ca. halvdelen er fra ældre jernalder og omkring 80 begravelser fra ældre og yngre jernalder. Bopladsen er stort set totaludgravet, mens den centrale del af gravpladsen stadig mangler at blive undersøgt.

15-15.20: Diskussion

15.20-15.50: Eftermiddagskaffe

15.50-18.00: Session 3 - fra kaos til orden

Moderator: Nanna Kirkeby

15.50-16.05

Xenia Pauli Jensen, Moesgaard Museum: Krig og krigskult – at skabe orden i kaos

Vold og krig er noget af det mest kaotiske og traumatiserende i vores samfund, og i årtusinder har vold og mere eller mindre organiseret krigsførelse været en integreret del af dagligdagen. I løbet af ældre jernalder bliver samfundet stedse mere militariseret: allerede i førromersk jernalder dukker våben og våbenudstyr op i vådområder og op mod Kr.f. også i grave og på bopladser. Før har man ment, at de forskellige fundtyper afløste hinanden, men i dag ser billedet langt mere kompliceret ud. Snarere er krigsritualer særdeles varierende i tid og rum: i nogle områder er store mængder våben ofret eller lagt i grave, mens andre områder ved første øjekast virker forræderisk fredelige. På nogle tidspunkter er våben næsten fraværende, mens våben i andre perioder findes i alle sammenhænge. Dagens foredrag vil give et overblik over beviserne på vold og krig i ældre jernalder samt diskutere de meget forskellige strategier og ritualer, som man har anvendt for at vende kaos til orden.

16.10-16.25

Lars Grundvad, Museet Sønderkov: Oftringerne ved Fæsted - et sakralt landskab fra førromersk jernalder til vikingetid

Siden 2016 har et af Museet Sønderkovs fokusområder været undersøgelser omkring Fæsted og Harreby. I samarbejde med amatørarkæologer er det nemlig lykkedes at lokalisere et større førkristent sakralt landskab.

Således har vi nu kendskab til rituelle destruktions- og deponeringer; f.eks. af en pragtvogn af Dejbjergtype og våbenofringer fra romersk jernalder til tidlig yngre germansk jernalder. Jernalderens offerfelter blev forladt i 500-tallet, men kun for at blive genoptaget 1,8 km mod syd på det areal, hvor Fæstedskatten blev gemt i slutningen af 900-tallet.

Herved er opridset et helligt landskab, hvor især de ældste deponeringer er præget af ritualer, som for et moderne sind virker præget af destruktivt kaos, hvor alt ødelægges inden det gives videre. Men ud af kaos træder orden, for ved 900-tallets slutning synes deponeringer og konteksterne langt mindre kaotiske og usystematiske.

Foruden at præsentere et udvalg af ofringer, er det her et mål at belyse overgangen fra kaos til orden.

16.30-16.45

Pernille Pantmann, Museum Nordsjælland: Orden i kaos – et nordsjællandsk perspektiv på et landsdækkende sakralfænomen

Jernalderens sakrale fænomener er gerne opfattet som meget divergerende sammenlignet med eksempelvis bronzealderens deponeringsskikke. Ofte beskrives sakrale deponeringer ud fra en forudgående forestilling om fundets karakter. Således skelnes der typisk imellem våbenofre, krigsbytteofre, frugtbarhedsofre, måltidsofre, husofre, moseofre og menneskeofre for bare at nævne nogle få. Men spørgsmålet er, hvori det divergerende består? Var sakrale deponeringer reelt divergerende, eller er det os arkæologer, der opdeler, og ser forskelle, men glemmer lighederne? Med særligt udgangspunkt i lyse sten tages spørgsmålet op til diskussion.

16.50-17.05 AFLYST

Per Ole Rindel, Københavns Universitet, SAXO-Instituttet: Befæstede bebyggelser fra yngre førromersk jernalder – sakrale og politiske centre i en brydningstid?

Ældre førromersk jernalder fremstår i Sydsandinavien som en periode med en lav grad af organisering og social differenciering. I yngre førromersk jernalder ændres billedet med fremkomsten af landsbyer, der i deres udformning og dynamik afspejler en øget organisering på landsbyniveau. Tilstedeværelsen af rige grave med bl.a. importerede metalkedler og pragtvogne viser tilstedeværelsen af en markant elite i den sene del af perioden. Voldsomme naturfænomener i midten af førromersk jernalder kan have givet anledning til en oplevelse af kaos og behov for genetablering af den kosmologiske verdensorden gennem relationen med den overjordiske guddommelige sfære. Under disse omstændigheder kan det politiske og det religiøse lederskab have været nært forbundet. De store metalkedler og befæstede bebyggelser som Lyngmose og Borremose kan have spillet en vigtig rolle i den sammenhæng.

17.10-17.25

Louise Søndergaard, Museum Skanderborg: Kværnsten – kontekst, symbolik og betydning. En metodisk/teoretisk diskussion af en lidet opsigtsvækkende genstandstype

Kværnsten opfattes ofte som en genstandsgruppe med en temmelig lav udsagnsværdi. At der er foregået dyrkning og tilberedning af afgrøder på en jernalderboplads er jo ikke ligefrem, revolutionerende viden, hvorfor kværnene ofte behandles noget skødesløst.

Men er det egentlig rimeligt? For hvorfor findes de i alskens forskellige kontekster og tilstande? Hvorfor er nogen tyndslidte, andre nærmest ubrugte, nogle sodede og atter andre delt i to? Og hvorfor kan man udgrave et hus med otte kværnsten fordelt i stolpehullerne, mens man dernæst kan grave adskillige huse uden en eneste?

En udforskning af en massiv bebyggelse som Museum Skanderborg har udgravet over 4 år, viste nogle bemærkelsesværdige deponeringsmønstre af netop kværnsten, som antyder at genstandsgruppen har spillet andet end en rent funktionel rolle. Oplægget vil diskutere teorier omkring kværnenes symbolik og betydning i fortiden, samt præsentere de foreløbige resultater af den kontekstuelle undersøgelse. Forhåbningen er, at den oversete genstandsgruppe vil få mere opmærksomhed i fremtidige udgravninger, så dens komplekse og dynamiske egenskaber kan udforskes dybere.

17.30-18.00: Afsluttende diskussion

18.30: Middag på en restaurant i Vejle for tilmeldte